

БІБЛІОТЕКА КЛАСИЧНОЇ
СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

ІМАНУЕЛЬ
КАНТ

ПРОЛЕГОМЕНИ
ДО КОЖНОЇ
МАЙБУТНЬОЇ
МЕТАФІЗИКИ, ЯКА
МОЖЕ ПОСТАТИ
ЯК НАУКА

Харків
«ФОЛІО»
2024

Цей том серії «Бібліотека класичної світової наукової думки» містить український переклад твору видатного німецького філософа Імануеля Канта «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука». Ми пропонуємо увазі читача дуже важливий твір засновника трансцендентальної філософії, у якому він у стислому вигляді викладає головні ідеї своєї філософської системи. Опубліковані між першим і другим виданням «Критики чистого розуму» «Пролегомени» не лише постають своєрідним авторським вступом до будови «критичної філософії», а й вирізняються низкою оригінальних рис. Насамперед це стосується проблеми наукового характеру метафізики, рішучій опозиції щодо філософії «здорового глузду», а також експліцитному формулюванню відомого питання «Як можливі синтетичні судження а ргіогі?». Це останнє питання справило вирішальний вплив на розвиток усієї філософії після Канта і залишається визначальним аж до сьогодні.

ЗМІСТ

«Пролегомени» І. Канта: трансцендентальна філософія
in statu nascendi. *Віталій Терлецький* III

ПРОЛЕГОМЕНИ до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука

Передмова 1

Пролегомени.

Попередні зауваги про своєрідність усього метафізичного пізнання

Про джерела метафізики (§ 1) 10

Про спосіб пізнання, єдино який можна назвати
метафізичним (§ 2) 11

Заувага до загального поділу суджень на аналітичні
та синтетичні (§ 3) 16

Загальне питання пролегоменів:

Чи можлива взагалі метафізика? (§ 4) 17

Пролегомени. Загальне питання:

Як можливе пізнання з чистого розуму? (§ 5) 20

Трансцендентального головного питання перша частина

Як можлива чиста математика? (§§ 6—13) 25

Заувага I 31

Заувага II 33

Заувага III 34

Трансцендентального головного питання друга частина

Як можливе чисте природознавство? (§§ 14—38)	39
Як можлива сама природа? (§ 36)	62
Додаток до чистого природознавства	
Про систему категорій (§ 39)	66

Трансцендентального головного питання третя частина

Як взагалі можлива метафізика? (§§ 40—56)	71
Попередня заувага до діалектики чистого розуму (§ 45)	76
I. Психологічні ідеї (§§ 46—49)	77
II. Космологічні ідеї (§§ 50—54)	81
III. Теологічна ідея (§ 55)	92
Загальна заувага до трансцендентальних ідей (§ 56)	92
Висновок. Про визначення границь чистого розуму (§§ 57—60)	94

Розв'язання загального питання пролегоменів

Як можлива метафізика як наука?	109
Додаток про те, що може статися, щоб зробити дійсною метафізику як науку	115
Зразок одного судження про критику, що передує дослідженню	116
Пропозиція дослідження критики, за яким може йти судження	123

Рецензії на «Пролегомени»

Гетингенська рецензія	127
Готська рецензія	133
Коментарі і примітки	137
Чужомовні поняття і вислови, що залишилися без перекладу	190
Показчик імен	192
Предметний показчик	193

«ПРОЛЕГОМЕНИ» І. КАНТА: ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ IN STATU NASCENDI

У році 1783 пішли з цього світу двоє видатних діячів, чия багатогранна творчість стосувалася різноманітних наук (математики, природознавства, філософії), громадського і наукового життя загалом, діячів, котрі ніби уособлювали дух доби Просвітництва: Леонард Ейлер і Жан Лерон Батіс д'Аламбер. У цьому ж році світ побачила невелика за обсягом, але вагома за заміром автора праця, що мала заголовок «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука». Автором її був ординарний професор логіки і метафізики Кенігсбергського університету Імануель Кант. У його житті той рік навряд чи особливо вирізнявся, хіба що публікацією рецензії на книгу Й. Шульца «Спроба напровадження на вчення про звичаєвість для всіх людей без відмінності релігії» та придбанням власного будинку. Утім, саме 1783 р. знаменний тим, що, починаючи з цього часу, «критична філософія» Канта поволі стає відомою і згодом заживає далекосяжної слави. «Пролегомени» в цьому процесі «популяризації» відіграють ледь не вирішальну роль.

«Пролегомени» по-різному оцінювалися філософами, істориками філософії та кантознавцями. На думку *А. Шопенгавера*, ця праця є одним із «найкращих і найзрозуміліших із-поміж усіх Кантових головних творів». *Е. Мах* так описує своє відчуття від першого знайомства з «Пролегоменами» в п'ятнадцятирічному віці: «Ця праця справила на мене тоді сильне незабутнє враження, яке я вже ніколи в такій мірі не відчував при подальшому читанні філософської літератури». *М. Гайдегер* характеризує «Пролегомени» в такий спосіб: «Ця праця, написана прозоро і повчально із ретроспективного погляду на великий твір [«Критику чистого розуму». — *В. Т.*], не дає,

однак, Кантової геніальної постановки питання в її початковості». *К. Фішер* вважає, що «Пролегомени» цілком слушно можна назвати пояснювальним або популярним витягом із «Критики <чистого> розуму». *Е. Касігер* твердить: «... у «Пролегоменах» обґрунтована нова форма справді філософської популярності, створений впровід до системи критики розуму, з яким за ясністю і виразністю не може зрівнятися жоден інший». *К. Форлендер* пише: «... «Пролегомени» певною мірою є додатковою, вдосконалювальною працею, ретроспективним поясненням і водночас упроводом до ліпшого розуміння «Критики чистого розуму». Ряд оцінок можна продовжити, проте, мабуть, і наведених уже досить, аби скласти собі уявлення про місце і значення цієї праці в творчості І. Канта. Так чи так, «Пролегомени» відтворюють основний зміст і «головні пункти» «Критики чистого розуму», що була оприлюднена двома роками раніше (1781), себто, по суті, стоять у тіні великого твору.

Разом із тим ця невелика праця має свої особливості та своєрідності. Саме в «Пролегоменах» Кант уперше експліцитно формулює і обстоює проблему наукового статусу метафізики, тільки в цій праці ми натрапляємо на вагомість розрізнення суджень сприйняття і суджень досвіду, якраз «Пролегомени» вперше презентують аналітичний спосіб викладу «критичної філософії», саме в «Пролегоменах» питання: «Як можливі синтетичні судження а priori?» стає «властивим, зі шкільною точністю вираженим завданням» трансцендентальної філософії, саме в цьому творі Кант докладніше і виразніше полемізує зі скептицизмом Д. Г'юма, саме в «Пролегоменах» німецький філософ рішуче опонує представникам шотландської школи «здорового глузду» (Common Sense) — всі ці риси прямо засвідчують оригінальний характер цієї невеликої праці, яка в жодному разі не може розцінюватися як принагідно написана книжка, мета якої буцімто зводиться суто до пояснення «Критики».

Композиція і головний зміст «Пролегоменів»

Текст «Пролегоменів» є змога формально поділити на сім частин: непомічену автором «Передмову» (с. 1—9)¹; «Попередні зауваги», §§ 1—5 (с. 10—24); «Трансцендентального головного пи-

¹ Тут і далі вказані сторінки цього видання «Пролегоменів».

тання перша частина: Як можлива чиста математика?», §§ 6—13, Зауваги I—III (с. 25—38); «Трансцендентального головного питання друга частина: Як можливе чисте природознавство?», §§ 14—39 (с. 39—70); «Трансцендентального головного питання третя частина: Як взагалі можлива метафізика?» §§ 40—60 (с. 71—108); «Розв'язання загального питання «Пролегоменів»: Як можлива метафізика як наука? (с. 109—115); «Додаток» (с. 115—126).

У *«Передмові»* Кант рішуче виступає проти ототожнення свого «критичного вчення» як чогось цілком нового зі спробами попередніх мислителів у царині метафізики. Автор переконаний у тому, що досі ще не існує метафізики як науки, і такий стан справ не має дивувати всіх прихильників і поборників цієї сумнівної поки що справи. Скептичні закиди Д. Г'юма щодо загальнозначущості поняття причиновості, які, як визнає сам Кант, «перервали [його] догматичну дрімоту» (с. 5), а також намагання спростувати такі закиди завдяки засадам «здорового глузду», були плідною вказівкою для міркувань німецького філософа про науковий статус метафізичного знання. Кант поширює Г'юмові сумніви на всю сферу чистих понять розсуду і знаходить один-єдиний принцип їх дедукції, яка тільки й повинна визначити можливість наукової метафізики. Опрацювання Г'юмової проблеми, тобто проблеми (сумнівного) зв'язку причини і дії, подає «Критика чистого розуму» (1781). Якось пояснити той твір, посприяти його розумінню і засвоєнню, зарадити деякій розлогості, темності та складності, призначена ця праця під назвою «пролегомени». До того ж цій меті також слугує зрозуміліший і доступніший спосіб викладу критичного вчення, а саме аналітичний метод «Пролегоменів».

«Попередні зауваги», §§ 1—5 трактують спершу про джерела метафізичного пізнання, які повинні бути не емпіричними, а, згідно з визначенням, «пізнаннями a priori». Крім того, Кант наголошує на різниці між філософським і математичним способами пізнання. Потім автор викладає свій «класичний» поділ суджень на аналітичні та синтетичні, підкреслює синтетичний (розширювальний) та апріорний (неемпіричний) характер математичних положень і доходить висновку, що «метафізика має справу власне з синтетичними положеннями a priori» (с. 16). Невелика заувага стосується нехтування цим поділом суджень з боку Вольфа і Баумгартена та натяку на нього в головному творі Дж. Лока. У §§ 4—5 йдеться про

«Загальне питання «Пролегоменів», яке Кант формулює в потрійний спосіб: «Чи можлива взагалі метафізика?», «Як можливе пізнання із чистого розуму?», «Як можливі синтетичні положення а priori?». Дійсність синтетичних положень а priori в чистій математиці та в чистому природознавстві дає нам право підставно запитати про те, в який спосіб можливе синтетичне пізнання а priori в метафізиці. Від розв'язання саме цього завдання залежить існування або руйнування метафізики — чи буде вона наукою, чи «мистецтвом умовлянь». Задля вирішення можливості метафізики як науки запроваджується цілком нова наука — трансцендентальна філософія, яка і повинна в достатній мірі дати відповідь на порушене «трансцендентальне головне питання: Як можливі синтетичні судження а priori?». Це останнє питання поділяється на чотири підпитання: 1) як можлива чиста математика? 2) як можливе чисте природознавство? 3) як взагалі можлива метафізика (як природний нахил)? 4) як можлива метафізика як наука?

Перша частина трансцендентального головного питання (Як можлива чиста математика?) виходить, відповідно до аналітичного методу праці, із аподиктично достовірного пізнання математики (§ 6), яке ґрунтується не на філософських поняттях, а на чистому спогляданні (§ 7). Як можливо таке споглядання а priori, що передує споглянутому предметові (§ 8)? Воно можливо через те, що містить форми нашої чуттєвості (§ 9), а ці останні дають нам змогу пізнавати об'єкти такими, якими вони являються нашим чуттям, тобто містить простір і час. Лише завдяки ним можливі такі науки, як геометрія, арифметика, чиста механіка (§ 10). Простір і час як чисті споглядання, що становлять підґрунтя емпіричного споглядання, суть формальні умови нашої чуттєвості, за посередництвом яких ми можемо пізнавати явища як предмети чуттів (§ 11). Наведені в наступних параграфах (§§ 12—13) приклади із площинної і сферичної геометрії слугують єдино лише для того, щоб потвердити засадниче положення Кантової філософії: простір і час є суто чисті споглядання а priori, які лежать в основі математичного знання. Три наступні зауваги мають на меті докладніше висвітлити прийнятну позицію та забезпечити її від висунутих закидів і заперечень. I. Об'єктивна реальність чистої геометрії в незаперечний спосіб доведена завдяки тому, що чисте споглядання представляє нам не речі самі по собі, а лише форму простору, в

якій ті речі нам (нашим чуттям) являються. Тому математичний простір, «простір у думках», аж ніяк не є вимислом, а тільки-но уможливорює фізичний простір. II. Кант відмежовує своє вчення від ідеалізму в звичайному сенсі, який заперечує все те, що існує поза мислячими істотами. Натомість «критичне вчення» стверджує, що поза нами існують тіла як явища нам невідомих, але проти те не менш дійсних речей. У зв'язку із розрізненням первинних і вторинних якостей тіл Кант зважується твердити про те, що всі властивості споглядальних нами тіл є самі тільки явища. III. Кант відхиляє закид, ніби ідеальність (суб'єктивність) простору і часу перетворює весь чуттєвий світ в чисту позірність, спираючись на ту підставу, що чуттєвість у жодному разі не є темним і заплутаним способом уявлення порівняно з розсудом. Навпаки, якраз вчення про ідеальність простору і часу гарантує застосування математики до дійсних предметів, запобігає трансцендентальній позірності, яка бере явища за речі самі по собі і заплутує тим самим розум у справжній суперечності (антиномія розуму). Насамкінець, аби його вчення не змішували з ідеалізмом Барклі або Декарта, Кант пропонує назвати свій ідеалізм критичним.

Друга частина трансцендентального головного питання (Як можливе чисте природознавство?) почасти так само в аналітичний спосіб виходить із факту чистого природознавства як дійсної науки. Природа не означає існування речей самих по собі, які не були б пізнавані ані а priori, ані а posteriori, а означає існування речей, «оскільки воно визначене за загальними законами» (§ 14). Однак ми фактично володіємо чистим, апріорним і аподиктично значущим природознавством, яке знаходить вираження у положеннях загальної природничої науки, напр., у положенні постійності субстанції. Як можливо таке природознавство (§ 15)? Природа означає також сукупність усіх предметів досвіду (§ 16). Отже, тепер питання стосується або необхідної закономірності речей як предметів можливого досвіду, або необхідної закономірності самого досвіду. Хоч назагал обидва формулювання суть одне й те ж саме, проте коректнішою є остання форма, тобто йдеться про пошук умов можливості досвіду, які водночас становлять джерела загальних законів природи (§ 17). Наступні параграфи (§§ 18—22) трактують про різницю суджень сприйняття і суджень досвіду. Всі судження є передусім суто суб'єктивними, себто їхня значущість обмежена сферою суб'єкта, напр., «кімната тепла».

Що ж надає таким судженням об'єктивної значущості, себто необхідної загальнозначущості, та перетворює їх у судження досвіду, напр., «повітря пружне» (§§ 18—19)? Аби розв'язати це питання, слід проаналізувати досвід як «продукт чуттєвості і розсуду». У результаті маємо таке: до емпіричної свідомості (мого стану), що походить зі сприйняття, повинна долучатися свідомість взагалі у вигляді якогось чистого поняття розсуду, напр., поняття причини. Лише так із суто суб'єктивного судження сприйняття («коли сонце освітлює камінь, він стає теплим») виникає об'єктивне судження досвіду («сонце нагріває камінь»). Саме так стоять справи з усіма нашими синтетичними судженнями, навіть із математичними аксіомами (§ 20). Чисті поняття розсуду цілком точно відповідають способам судження взагалі. Загальні засади можливого досвіду (засади природознавства), в свою чергу, так само можна підвести під ті чисті поняття розсуду. Отже, зрештою, ми маємо три таблиці: логічна таблиця суджень, трансцендентальна таблиця понять розсуду та фізіологічна таблиця загальних засад. При цьому Кант наголошує на антипсихологічному характері свого дослідження, де вага лежить не на «постанні досвіду», а на тому, «що в ньому міститься». Підсумовуючи результати, Кант подає важливі для своєї системи визначення мислення, судження, суб'єктивного і об'єктивного судження, чистих понять розсуду, досвіду (§ 22). Засади можливого досвіду, що виведені із логічних суджень і чистих понять розсуду, суть водночас загальні закони природи. Власне в такий спосіб розв'язане друге питання про можливість чистого природознавства (§ 23).

По суті, тут закінчується аналітичний метод «Прологоменів» і всі наступні параграфи презентують або стислі витяги з відповідних місць «Критики», або своєрідні відступи та рефлексії автора. У §§ 24—26 відтворюються основні моменти головного твору щодо засад чистого розсуду. Спершу йдеться про математичні засади (§ 24), потім про динамічні засади (§ 25). Наступний параграф знову викладає принципове положення «критичної філософії», що всі ці засади чистого розсуду не стосуються речей самих по собі, навіть безпосередньо не стосуються явищ, а спрямовані тільки на умови можливості досвіду, зокрема, аналогії досвіду спрямовані лише на синтетичну єдність сприйняття (§ 26). Параграфи 27—30 подають доволі розлогу полеміку Канта із Г'юмом, результат якої зводиться до того, що Кант «врятовує <...> для чистих понять розсуду їхне

походження а priori», однак в такий спосіб, що «їхній вжиток обмежений лише досвідом» (§ 30). Таким чином раз і назавжди покладений край всім зусиллям догматичних мислителів (§ 31). Параграфи 32—33, в яких відтворюється головний зміст певних розділів «Критики», прояснюють відмінність феноменів і ноуменів та роблять вказівку на схематизм чистого розсуду. Міркуваннями про функцію і призначення сили виображення, розсуду і розуму, що пізнає себе, тематично завершується цей пасаж «Пролегоменів» (§ 35). У контексті перших параграфів цієї другої частини праці (див. §§ 14—15) Кант веде нас до «найвищого пункту» трансцендентальної філософії, а саме до питання: Як можлива сама природа? Відповідь на нього вже відома: в матеріальному значенні (materialiter) природа можлива завдяки властивості нашої чуттєвості (трансцендентальна естетика «Критики» і перша частина «Пролегоменів»), а в формальному значенні (formaliter) — завдяки властивості нашого розсуду (трансцендентальна логіка «Критики» і друга частина «Пролегоменів»). Глибше ми не можемо сягнути, бо можливість самої законмірності в трансцендентальній апперцепції далі не пояснювана. Кант ще раз наголошує на тому, що «можливість досвіду» і «загальний закон природи» означають одне й те ж саме. Розсуд приписує природі свої закони (§ 36). Поясненню цього «сміливого положення» слугують приклади із математики (вчення про коло і конічні перетини) і фізичної астрономії, які переконливо доводять, що розсуд є виток і початком загального порядку природи (§ 38). Завершальний параграф цієї другої частини (Додаток до чистого природознавства), мабуть, був долучений сюди автором пізніше, оскільки за своїм змістом належить радше до тих місць тексту, де йдеться про таблицю категорій (див. § 21). Тут Кант веде мову про виправдання системи категорій, про те, як він дійшов до принципу її побудови, про відмінність його системи категорій від «давньої рапсодії» Аристотеля. Тільки завдяки застосуванню категорій до споглядання і можливого досвіду ті самі по собі порожні логічні функції здобувають своє значення і сенс. Нарешті, Кант відзначає те, що за дороговказом системи категорій були складені також таблиця поняття ніщо і таблиця рефлексійних понять (§ 39).

Третя частина трансцендентального головного питання (Як взагалі можлива метафізика?) досліджує об'єктивну можливість метафізики, позаяк в суб'єктивному сенсі ця остання є дійсна. Необ-

хідну проблему для розуму становить абсолютне ціле всього можливого досвіду, що виходить поза межі досвідного вжитку (математики і природознавства), і така проблема не розв'язувана завдяки категоріям (§ 40). Тому розрізнення чистих понять розуму (ідей) та чистих понять розсуду (категорій) має вагоме значення (§ 41). Ідеї ніколи не можуть бути дані в досвіді; тільки завдяки самому розуму є змога викрити діалектичну позірність розуму (§ 42). Єдиним джерелом і витокком категорій були функції судження розсуду, а таким витокком для ідей є три функції висновків розуму: категоричному висновку відповідає психологічна ідея, гіпотетичному — космологічна, диз'юнктивному — теологічна. Їхніми діалектичними віддзеркаленнями постають: паралогізм, антиномія та ідеал чистого розуму (§ 43). Ідеї (на відміну від категорій) не пояснюють жодного психологічного або космологічного явища, а покликання в природознавстві на волю найвищої істоти означає, що із нашою філософією справи кепські. Проте, маючи інше призначення порівняно із пізнаннями розсуду, ідеї виповнюють вимогу чистого розуму повності принципів у взаємозв'язку досвіду (§ 44). Небезпека трансцендентного вжитку категорій виникає в силу неминучого поривання розуму здобути задоволення і заспокоєння (§ 45). Наступні чотири параграфи (§§ 46—49) з'ясовують психологічну ідею. Субстанціальне, або остаточний суб'єкт суцього, залишається нам цілковито невідомим, навіть наше Я зостається таким, якщо розглядати його за щось більше, ніж регулятивний принцип (§ 46). Якщо приписувати душі постійність (§ 47), то це може мати значущість лише відносно можливого досвіду, отже, впродовж нашого життя, а не стосовно часу по смерті душі, «що для нас власне й важливо» (§ 48). Наше знання про дійсність тіл поза нами (в просторі) ґрунтується лише на зовнішньому досвіді, так само як завдяки внутрішньому досвіді ми усвідомлюємо існування нашої душі в часі. Згідно з формальним ідеалізмом Канта і зовнішній досвід, і внутрішній так само дійсні, як і я сам (§ 49). Найбільш впливовою на пробудження філософії з догматизму є антиномія космологічних ідей, яка складається з чотирьох класів (§§ 50, 51, 54). Ця антиномія нерозв'язна для звичайних догматичних уявлень, які явища чуттєвого світу визнають за речі самі по собі (§§ 52, 52b). Положення і протиположення (теза і антитеза) перших двох класів (математичних) антиномій базується на хибності припущень, адже граничне обмеження і по-

дільність в просторі і часі можуть стосуватися тільки явищ (§ 52с). Натомість в останніх двох класах (динамічних) антиномій положення і протиположення цілком добре можуть співіснувати одне поряд з одним. На особливу увагу тут заслуговує третя антиномія, в якій ідеться про сумісність свободи і природної необхідності; розв'язання цієї суперечки розуму із самим собою полягає в тому, що причиновість природи застосовується до світу явищ, а причиновість розуму (свобода) — до речей самих по собі як інтелігібельних предметів, що не підпорядковані часовим умовам. «Адже відношення чинення до об'єктивних підстав розуму не є часовим відношенням» (§ 53). Третя, теологічна ідея якнайбільше віддалена від досвіду, хоча вона мислиться «заради збагненності його зв'язку, порядку й єдності», на думку Канта, достатньо викладена в головному творі (§ 55). «Загальна заувага до трансцендентальних ідей» коротко підсумовує попередній виклад і наголошує на їхньому суто регулятивному призначенні, а саме «допроводжувати наш вжиток розсуду до цілковитої узгодженості, повності й синтетичної єдності» (§ 56). У завершальному розділі «Про визначення границь чистого розуму» (§§ 57—60) Кант твердить про те, що безвідносно до досвіду ідеї позбавлені будь-якого значення. Але водночас розум відчуває себе не вповні задоволеним, коли залишається в рамках самого тільки досвіду. Ми хочемо пізнавати природу нашої душі, ми прагнемо мати знання про космологічні питання, нарешті, ми воліємо досягнути остаточну підставу всього суцього, при якій ми можемо бути задоволеними. А проте метафізика так само потребує якогось критичного визначення границь, як його потребує скептицизм, який бере під сумнів досвідні засади. Трансцендентальні ідеї суть проблеми, завдання, що намагаються визначити поняття зв'язку відомого із невідомим. У вигляді прикладу Кант наводить поняття найвищої істоти. Закиди Г'юма стосуються не деїзму, а лише антропологічного теїзму (§ 57). Пізнання про Бога можливе лише за аналогією, при чому аналогію слід розуміти як подібність відношень між цілком неподібними речами. Ми приписуємо найвищій істоті якнайбільший ступінь розуму, позаяк тільки в такий спосіб ми можемо зробити зрозумілим світ (§ 58). Границі не є межами, оскільки ці останні суть прості заперечення (негації), а ті перші припускають уявлення якогось простору. Об'єктивна границя досвіду полягає у відношенні до якоїсь далі не визначуваної найвищої підстави досвіду (§§ 57, 59).

Метафізика як природний нахил є дійсною, але без неї все-таки можна обійтися при пізнанні природи. Якою є в такому разі її природна мета? Психологічна ідея відводить нас від матеріалізму, космологічні ідеї — від натуралізму, теологічна ідея — від фаталізму, а всі ці «зухвалі твердження» звужують сферу теоретичного і практичного розуму. Така практична користь хоч і лежить поза границями теоретичної науки, однак вона все ж таки має місце всередині границь філософії, а мета останньої полягає в єдності спекулятивного і практичного вжитку розуму, тобто метафізики і моралі. Найважливіший Кант іще раз вказує на регулятивний характер ідей, посилаючись при цьому на головний твір (§ 60).

Четверта частина «Пролегоменів» присвячена відповіді на питання: Як можлива метафізика як наука? Кант робить короткий підсумок усього досі викладеного: метафізика хоч і дійсна як природний нахил, проте вона також облудна. Тільки завдяки критиці розуму вона може перетворитися в науку. А критика так співвідноситься з дотеперішньою шкільною метафізикою, як хемія з алхімією, астрономія з астрологією. «Хто раз засмакував критики, той назавжди матиме відразу до будь-яких догматичних базікань» (с. 110). Але хоча стара догматична метафізика вже подолана, все-таки відродження метафізики ще не завершено. Ми перебуваємо в стані переходу. Метафізика до такої міри взагалі властива і необхідна духові людському, що і дихання, тому незабаром мусить настати час її відродження. Всі дотеперішні метафізичні трактати не просунули її ані на крок уперед, бо ми не знайдемо в них доведення жодного синтетичного положення а рїогї як загальнозначущого. За такі докази не можуть слугувати правдоподібність і покликання на здоровий людський глузд. «Метафізика мусить бути наукою не тільки в цілому, а й в усіх своїх частинах, бо інакше вона є нічим» (с. 115).

Додаток прилучається до контексту цих думок Канта. Автор виокремлює дві можливі оцінки своєї спроби, що була викладена в «Критиці»: судження, яке передує дослідженню, і судження, яке йде за дослідженням. Оцінці «критичного вчення» першого різновиду, що з'явилася в «Гетингенській рецензії», присвячена більша частина «Додатку» (с. 116—123). Спочатку Кант мовить про своє бачення обов'язку рецензента, який повинен полягати в з'ясуванні суті справи і зображенні читацькій публіці переваг і недоліків тво-

ру. Потім Кант описує те цілком справедливе відчуття обурення, яке викликала в нього перш за все манера «Гетингенської рецензії». В предметному аспекті на особливий інтерес заслуговують такі моменти: суперечка із рецензентом з приводу приписаного Кантові ідеалізму; розрізнення декількох видів ідеалізму; заувага про «плідність глибини досвіду» для системи Канта; пояснення значення терміна «трансцендентальне»; брак мірила для оцінки метафізики. На завершення цієї полеміки Кант вимагає від рецензента «порушити своє інкогніто» і спробувати довести будь-яке вільно вибране положення чи протиположення із чотирьох антиномій (с. 123). Останній пасаж «Додатка» складає пропозиція почастиної оцінки «критичного ідеалізму», яка використовувала б ці «попередні вправи». Кант відзначає важливість і користь своєї критики для тодішнього стану метафізики.

Оскільки «Пролегомени» за змістом найтісніше прилягають до викладу «Критики чистого розуму», то для загальної орієнтації цілком доречною буде нижче запропонована таблиця відповідностей (конкордація) обох творів.

«Критика чистого розуму»	«Пролегомени»
Передмова до першого видання (1781)	[Передмова]
Передмова до другого видання (1787)	Попередні зауваги
Вступ	§§ 1—5 і частина «Розв’язання загального питання «Пролегоменів»
Трансцендентальна естетика	§§ 6—13 і Зауваги I—III
Аналітика понять	§§ 14—22, 39
Аналітика засад	§§ 23—38
Схематизм чистих понять розсуду	§§ 32—35
Phaenomena і Noumena	§§ 36—39
Трансцендентальна діалектика	§§ 40—60
Паралогізми чистого розуму	§§ 46—49
Антиномія чистого розуму	§§ 50—54
Ідеал чистого розуму	§§ 55—56, 60
Трансцендентальне вчення про метод, зокрема, Дисципліна	§§ 6—13
Канон чистого розуму	§ 60
Архітектоніка чистого розуму	Розділ «Розв’язання загального питання «Пролегоменів»